

Νίκος Παναγιωτόπουλος

«ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΗΣ* ΚΑΙ
ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ»: ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΑΝΩ
Σ' ΕΝΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

«Αισθάνονται εξάλλου ότι αυτή η επιστήμη διασκορπισμένη πάνω σε μια καλλιεργημένη κοινωνία δεν συγκροτεί αληθινά μια σοφή πολιτεία (...). Τίποτα δεν της δίνει μια συνοχή. Δεν έχει άλλη συνοχή παρά το καλό γούστο και την αποδοχή του διπλανού. Είναι ένα πρόσχημα για συζήτηση το βράδυ και στο σαλόνι».

«...Είμαστε υποχρεωμένοι να θεωρήσουμε όλη την ψεύτικη επιστήμη η οποία συνθλίβει την αληθινή, όλη την ψεύτικη επιστήμη ενάντια στην οποία ακριβώς το πραγματικό επιστημονικό πνεύμα οφείλει να συγκροτηθεί. Συμπερασματικά, η προεπιστημονική σκέψη είναι "μέσα στον αιώνα"».

G. BACHELARD¹

*La formation de l'esprit scientifique Contribution a une psychanalyse de
la connaissance objective*
1938

Εάν έπρεπε να ορίσουμε το υπόδειγμα με το οποίο μοιάζει η εγκληματολογία δεν θα μπορούσαμε, αναμφίβολα, να βρούμε καλύτερο παράδειγμα από αυτό

Ευχαριστούμε το ΕΚΚΕ που έκανε δυνατή τη συμμετοχή μας στο συνέδριο αυτό που πραγματοποιήθηκε στη Louvain από τις 27-30 Σεπτεμβρίου 1989.

* Θα μπορούσαμε, ίσως, να μεταφράζαμε ως κοινωνικό δράστη τον όρο *acteur social*, πράγμα που μπορεί, ίσως, να δικαιολογηθεί εάν αναφερθούμε στην αρχαία λόγια λέξη δράστης (< δρω) και στην κοινωνιολογική λογοτεχνία της «δρασιολογίας» (βλ. παρ.), πέρα από το γεγονός ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν μια ένδειξη του πρώτου βαθμού της επιστημολογικής τομής με τα προκατασκευασμένα αντικείμενα της «αυθόρμητης κοινωνιολογίας». Είναι δυνατό όμως να γίνει δεκτό και το «πρωταγωνιστής», ιδίως όταν αναφερόμαστε στη θεατρικότητα της κοινωνικής πρακτικής, όπως αυτή παρουσιάζεται λ.χ. στις αναλύσεις της συμβολικής αλληλόδρασης (βλ. τις εργασίες του E. Goffman για παράδειγμα).

1. Ο σκοπός των αναφορών αυτών στον Bachelard, ο οποίος μελετώντας την επιστημονική κοινότητα και τα *curiosa* της φυσικής του 18ου αιώνα μας καλεί να αμυνθούμε ενάντια στη σαγήνη των εμπειριών *gala*, δεν μπορεί να παρα-ερμηνευθεί παρά από αυτούς που αρνούνται, περισσότερο ασυνείδητα, να κάνουν την επιστημολογική εγρήγορση ένα θεσμό του κοινωνιολογικού πεδίου.

του «διεπιστημονικού συνεδρίου», χώρος εικονικής και αφηρημένης συνάντησης όπου συγκεντρώνονται για κάποιο χρόνο, γύρω από τον ίδιο τομέα του πραγματικού ή ενός κοινωνικού προβλήματος, αντιληπτό και δηλωμένο σαν τέτοιο από την κοινή συνείδηση, ειδικοί από διάφορες επιστήμες. Όλα τείνουν να πείσουν ότι η εγκληματολογία περιοριζόταν (εγκλεισμένη μέσα) στις συζητήσεις και την αντιπαράθεση που αφορούν τον ίδιο τον ορισμό του πεδίου εφαρμογής της, θέτοντας συχνά, με όρους που δεν απέχουν πολύ από αυτούς του δικαίου, την ερώτηση των σχέσεών της με τις άλλες επιστήμες —ερώτηση που ανάγεται στην ερώτηση της διαχείρισης των ζωνών επιρροής— ή, ακόμη, αξίωνε να θεμελιωθεί πάνω στη θέληση για σύνθεση των διαφόρων επιστημών του εγκλήματος, λύση που δεν είναι χωρίς δεσμό με τη λογική που διέπει τις σχέσεις μεταξύ των κρατών και η οποία υπενθυμίζει, μέσω του ουτοπικού του χαρακτήρα και της ιδεολογίας που της είναι υποκείμενη, τις προσπάθειες των διεθνών οργανισμών για να συμβιβάσουν προφορικά (δηλαδή να εξαλείψουν τεχνητά τις διαφορές) τα πιο ετερόκλητα συμφέροντα.²

Επιλέγοντας τη «διεπιστημονικότητα» σαν το κύριο χαρακτηριστικό της έρευνας πάνω στο ποινικό σύστημα, το διεθνές συνέδριο του καθολικού πανεπιστημίου της Louvain με θέμα «Κοινωνικός πρωταγωνιστής και παραβατικότητα, ένας τρόπος προσέγγισης του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης», έβαλε σκοπό, συγκεντρώνοντας εγκληματολόγους, κοινωνιολόγους, ψυχολόγους, φιλοσόφους, κοινωνικούς λειτουργούς, κοινωνικούς ψυχολόγους, βιολόγους, δικαστές, νομικούς κ.ά., να συγκροτήσει τους «χώρους της συνέργειας».³

Η συγκρότηση αυτού του «εγκληματολογικού θέματος» βρίσκει την αρχή της στην πρόταση για (ανα)κατασκευή της έννοιας του κοινωνικού υποκειμένου με την προοπτική «του κοινωνικού πρωταγωνιστή» και του τρόπου με τον οποίο η έννοια αυτή μπορεί να φανεί χρήσιμη στις έρευνες του εγκληματολογικού πεδίου και του ποινικού δικαίου, και ειδικότερα στα επίπεδα της προβληματικής που τις δομούν (και που αντιστοιχούν σε διαδικασίες κατασκευής του εγκληματικού φαινομένου ως αντικειμένου επιστημονικής μελέτης), δηλαδή στο επίπεδο της δημιουργίας και τήρησης του νόμου, το επίπεδο της εφαρμογής του νόμου και το επίπεδο της παράβασης του νόμου —

2. Η εγκληματολογία θα οριζόταν, όπως η οικεανογραφία, «από την παράθεση διαφόρων επιστημονικών κλάδων εφαρμοσμένων στο ίδιο τομέα του πραγματικού»: βλ. P. Bourdieu, J.-C. Chamboredon, J.-C. Passeron, *Le Metier du sociologie*, Mouton, 1968, σ. 51.

3. F. Tulkens, C. Debuyst, F. Digneffe, «Les recherches de politique criminelle au departement de Criminologie et de Droit Penal de l'Université catholique de Louvain. Acteur social et delinquance: une grille de lecture du système de justice penale», *Archives de Politique Criminelle*, 1989, ap. 11, σ. 137-150, 139.

επίπεδα που μετασχηματίστηκαν στο πλαίσιο του συνεδρίου σε θεματικές ενότητες.

Παρουσιάζοντας την προβληματική του θέματος του συνεδρίου ο C. Debuyt καλεί τους συνέδρους να σκεφτούν πάνω στη δυνατότητα σύλληψης ενός «υποκειμένου τού οποίου η συμπεριφορά δεν είναι το προϊόν του παιχνιδιού των ντετερμινισμών», χωρίς, παράλληλα, να το ταυτίσουμε μ' ένα αυστηρά αυτοπροσδιοριζόμενο υποκείμενο δεδομένου ότι είναι «φορέας μιας άποψης που εξαρτάται από τη θέση που κατέχει στο κοινωνικό πλαίσιο, από τη δική του ιστορία και των σχεδίων του γύρω από τα οποία οργανώνει τη δραστηριότητά του» ή καλύτερα «τη σύλληψη ενός ενεργού υποκειμένου και τη χρησιμότητά του στη μελέτη των διαντιδράσεων που λαμβάνουν χώρο στο χώρο του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης», κοντολογίς, πάνω στη θεωρία της κοινωνικής πρακτικής.

Μη έχοντας σκοπό, και τη δυνατότητα εδώ, να εισέλθουμε μέσω μιας περιγραφικής έκθεσης της κάθε παρουσίασης στα ειδικά θέματα που τέθηκαν, θα αρκεστούμε να φανερώσουμε εν συντομία την ειδική λογική της κυρίαρχης τάσης της σύλληψης του κοινωνικού υποκειμένου (και ειδικότερα της θεωρίας της πρακτικής που εμπλέκει άρρητα) που παρουσιάστηκε από τους συνέδρους.

Είτε πρόκειται για τον F. Dubet (κοινωνικοποίηση των πρωταγωνιστών και κοινωνικό υποκείμενο), ο οποίος μας «καλεί» να σκεφτούμε όχι μόνο τον ντετερμινισμό αλλά και τις δυνατότητες της αυτονομίας, της πρωτοβουλίας και της ανασκόπησης πρακτικής του υποκειμένου,⁴ είτε πρόκειται για τον G. Houchon (πρωταγωνιστής του ποινικού, ιεραρχίες ή δίκτυα), ο οποίος, αναγνωρίζοντας τη διχοτόμηση μικρο-μακροκοινωνιολογία, προτείνει σαν λύση του διαζεύγματος τον «μεθοδολογικό καταστασιασμό»,⁵ είτε για την F. Di-

4. Ο F. Dubet, ο οποίος παρουσιάζει σ' έναν άλλο λόγο, αυτόν της φιλοσοφίας της γνώσης, τις θεωρητικές αρχές του τουραινικού δρασσιασμού, βασίζεται στις έρευνές του πάνω στους «περιθωριακούς νέους». βλ. F. Dubet, *La galère, jeunes en survie*, Fayard, 1987· και F. Dubet, D. Lapeyronnie, «Du gang à la galère... Les conduites marginales des jeunes», *Revue Suisse de Sociologie*, 2, 1985, 309-322. Για μια κριτική των αξιωμάτων της «κοινωνιολογίας της δράσης» του Touraine βλ. μεταξύ άλλων A. Touraine (*Sociologie de l'action*, Seuil, 1965, *La voix et le regard*, Seuil, 1978, *Pour la Sociologie*, Seuil, 1974), βλ. J.-B. Reynaud, P. Bourdieu, «Une sociologie de l'action est-elle possible?», *R. Franc. Sociol.*, VII, 1966, 508-517.

5. Ρίχνοντας το βάρος της εγκληματολογικής και γενικότερα της κοινωνιολογικής ανάλυσης στο «τοπικό» όπου «πραγματοποιούνται οι κανονικότητες των συμπεριφορών», η «οργανωμένη δράση των ανθρώπων» όπως θα έλεγε στην ίδια προοπτική, ο M. Grozier (βλ. M. Grozier, E. Friedberg, *L'auteur et le système*, Seuil, Point 1977) ξεχνά πως είναι «η δομή των σχέσεων συστατικές του χώρου των πεδίων που καθορίζει τη μορφή των θεατών σχέσεων της αλληλοδράσης και το ίδιο το περιεχόμενο της εμπειρίας που οι φορείς μπορούν να έχουν γι' αυτές» (P. Bourdieu, *Leçon sur la leçon*, Minuit, 1982, σ. 42, βλ. ακόμη μεταξύ άλλων P. Bourdieu, «Avenir de classe et causalité du probable», *R. Franc. Sociol.*, XV 1, 1974, 3-42).

gneffe, η οποία, όπως και ο Dubet, μα πιο άμεσα, διερωτάται πάνω στο ιστορικό νόημα των δράσεων», ή ακόμη για τον P. Lascoumes, ο οποίος, υπερτονίζοντας την «πραξολογική προσέγγιση» —χωρίς να την ορίσει— μελετά τον «πλουραλισμό των υποκειμένων και των δράσεων», στη διαδικασία της δημιουργίας του νόμου μέσω μιας ανάλυσης των «στρατηγικών, των ορθολογικοτήτων των εμπλεκόμενων υποκειμένων», οι αναλύσεις τους είχαν βασικό πυρήνα αναφοράς⁶ τη «δυνατότητα της συγκεκριμένης πρωτοβουλίας του υποκειμένου» («πράγμα που τον διαχωρίζει από το απλό γεγονός ότι ανήκει σε μια ομάδα»), χωρίς όμως να φτάνουν να μη συμβάλλουν στην αναπαραγωγή του «δουαδισμού» που ήθελαν, ρητά ή άρητα, να ξεπεράσουν.⁷

Για άλλη μια φορά η κοινωνιολογία της εγκληματολογίας ή η κοινωνιολογία της κοινωνιολογίας της παρέκκλισης δεν αναγνωρίζεται σαν μια από τις πρώτες συνθήκες μιας επιστημονικής κοινωνιολογίας της παρέκκλισης. Καλεσμένοι να σκεφτούν πάνω στην πρακτική των κοινωνικών υποκειμένων, παραλείπουν να υποβάλλουν την επιστημονική πρακτική σε μια θεωρία της πρακτικής, δηλαδή ξεχνούν⁸ να προβούν σε μια ανάλυση της ειδικής λο-

6. Αν εξαιρέσουμε τις εισηγήσεις των F. Ost και M. Van de Kerchove, οι οποίοι βασίστηκαν στις αρχές της θεωρίας του νομικού πεδίου που παρουσίασε ο P. Bourdieu (P. Bourdieu, «Η δύναμη του δικαίου, Στοιχεία για μια κοινωνιολογία του νομικού πεδίου», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 72, 1989, 3-43, μτφρ. Μ. Δημητρακόπουλος, Ν. Παναγιωτόπουλος), τις ερωτήσεις του A. Baratta, και τον R. Castel, και από το χώρο των εργαστηρίων κυρίως τον R. Hebberecht (ο οποίος προτείνει τη στρουκτουραλιστική και τη νεο-γκραμμασιακή προσέγγιση για τη μελέτη της εγκληματοποίησης και την απεγκληματοποίηση των σεξουαλικών συμπεριφορών), οι αναφορές στη «δράση της δομής», «του συστήματος» και στην επίδρασή τους ήταν περιορισμένες.

7. Οι διάφορες παρανοήσεις που δημιουργήθηκαν σ' αυτό το συνέδριο —πράγμα που συμβαίνει συχνά στην περίπτωση των διεπιστημονικών συνεδρίων των επιστημών του ανθρώπου— αποκαλύπτουν πως οι συνομιλητές εγκλείονται μέσα στο λόγο τους γιατί ξεχνούν πως τα συστήματα έκφρασης είναι παράλληλα σχήματα αντίληψης και σκέψης τα οποία δημιουργούν τα αντικείμενα για τα οποία αξίζει να ομιλούμε. Παρ' όλα αυτά, οι συζητήσεις μεταξύ ειδικών διαφορετικών επιστημονικών κλάδων μπορεί να συγκροτήσουν την καλύτερη μέτρηση της παραδοσιοκρατίας του επιστημονικού πεδίου, «δηλαδή το βαθμό στον οποίο αποκλείονται ασυνείδητα από τη συνήθη συζήτηση τα προαπαιτούμενα που κάνουν δυνατή αυτή τη συζήτηση», P. Bourdieu, J.C. Chamboredon, J.C. Passeron, *Le Metier...*, ό.π., σ. 105.

8. Το κυριότερο εμπόδιο στην κατασκευή μιας πραγματικής επιστήμης της πρακτικής (δηλαδή μιας θεωρίας που συγκροτεί την πρακτική σαν πρακτική — σε αντίθεση τόσο με τις θεωρίες, ρητές ή άρητες, που τη μεταχειρίζονται σαν αντικείμενο ανάλυσης ή παρατήρησης όσο και μ' αυτές που την περιτέλλουν σε μια «βιωμένη εμπειρία» ικανή να συλληφθεί μέσω ανασκοπικής επιστροφής) εδράζεται στο γεγονός ότι η αλληλεγγύη που ενώνει τους επιστήμονες με την επιστήμη τους (και με το κοινωνικό προνόμιο που την κάνει δυνατή) τους προδιαθέτει περισσότερο να υπερεκτιμήσουν την ανωτερότητα της γνώσης τους και ακόμα να βρουν μέσα σ' αυτή την ανωτερότητα μια δικαιολογία του προνομίου τους, παρά να παράγουν μια επιστημονική γνώση του πρακτικού τρόπου γνώσης και των ορίων που η επιστημονική γνώση οφείλει στο γεγονός ότι βασίζεται πάνω σ' αυτό το προνόμιο. P. Bourdieu, *Le Sens Pratique*, Minuit, 1980, σ. 48· βλ. F. Nietzsche, *La généologie de la Morale*, Gallimard 1971.

γικής και των κοινωνικών συνθηκών της δυνατότητας της επιστημονικής γνώσης της πρακτικής. Για να ξεπεραστεί ο ανταγωνισμός που αντιπαράθετει την κοινωνική φαινομενολογία (ή σε επίπεδο σχολών τη συμβολική αλληλόδραση, την εθνομεθοδολογία)⁹ και την κοινωνική φυσική (κυρίως τον ερμηνευτικό δομισμό), και που οι εργασίες του συνεδρίου δεν κατάφεραν να πραγματοποιήσουν, ξεχνούν πως πρέπει, όπως το υποδεικνύει ο P. Bourdieu, μαζί με τον Husserl και τον Bachelard, να υποβάλουμε τους δύο αυτούς τρόπους γνώσης σε μια κριτική αντικειμενοποίηση των επιστημολογικών και κοινωνικών συνθηκών που τους καθιστούν δυνατούς, δηλαδή να υποβάλουμε την επιστημονική πρακτική σε μια γνώση του «υποκειμένου της γνώσης».¹⁰ Πιο απλά, όλα φαίνονται να πείθουν ότι μια από τις κύριες αιτίες του λάθους στην εγκληματολογία εδράζεται στη μη ελεγχόμενη σχέση με το αντικείμενο ή ακριβέστερα στην άγνοια του ότι οφείλει η θεώρηση του αντικείμενου στην άποψη, δηλαδή στη θέση που κατέχει ο εγκληματολόγος μέσα στον κοινωνικό χώρο και το επιστημονικό πεδίο.

Εάν η αρχή και το διακύβευμα της πάλης μεταξύ του αντικειμενισμού και του υποκειμενισμού είναι η ιδέα που η επιστήμη του ανθρώπου έχει για τον άνθρωπο, δηλαδή για το αντικείμενο αλλά επίσης και για το υποκείμενο της επιστήμης (και η οποία διαφοροποιείται αναμφίβολα προς τον αντικειμενισμό ή τον υποκειμενισμό ανάλογα με το εάν είναι λιγότερο ή περισσότερο μεγάλη η αντικειμενική και υποκειμενική απόσταση του υποκειμένου με το αντικείμενο της επιστήμης),¹¹ τότε πρέπει οι εγκληματολόγοι να αντικειμενοποιήσουν τη σχέση τους με το αντικείμενο με τρόπο ώστε ο λόγος πάνω στο αντικείμενο να μην είναι μια απλή προβολή μιας ασυνείδητης σχέσης με το

9. Αυτός ο τρόπος γνώσης που αρχίζει να κυριαρχεί στο εγκληματολογικό πεδίο (ακολουθώντας μια γενικότερη τάση που αρχίζει να εμφανίζεται από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '80 στις κοινωνικές επιστήμες, και ειδικότερα στη Γαλλία) εκφράζει έναν προσανατολισμό ο οποίος προκύπτει από ένα ορισμένο στάδιο ανάπτυξης της επιστήμης που πρέπει να αναζητηθεί στην κοινωνική θέση των κοινωνιολόγων και τη δομή του εγκληματολογικού πεδίου. Δεν πρέπει να ξεχνάμε πως οι επιστημολογικές αντιθέσεις είναι επίσης αγώνες για την επιβολή των ορισμών των κοινωνικών συνθηκών της παραγωγής της γνώσης (βλ. R. Bhaskar, *Scientific Realism and Human Emancipation*, Λονδίνο, Verso, 1986). Μπορούμε ν' αναφερθούμε στην κοινωνική πάλη μεταξύ πανεπιστημιακών εγκληματολόγων και των ερευνητών των κοινωνικών προβλημάτων η οποία πήρε τη μορφή, στη δεκαετία '65-'75, μιας επιστημολογικής αντίθεσης μεταξύ ρασιοναλισμού και εμπειρισμού.

10. Ο P. Bourdieu, *Le Sens...*, ό.π., σ. 43-50. Για τον Husserl, ακόμη οι επιστήμες του ανθρώπου είναι απαραίτητα «επιστήμες έχοντας μια θεματική με διπλά συνεπαγωγικό προσανατολισμό, μια θεματική συνδόντας με συνεπαγωγικό τρόπο τη θεωρία του επιστημονικού χώρου με μια θεωρία της γνώσης αυτής της θεωρίας», E. Husserl, *Logique formelle et logique transcendentale*, PUF, 1965, σ. 52.

11. P. Bourdieu, *Le Sens...*, ό.π., σ. 72.

αντικείμενο, και να γνωρίσουν έτσι τι σημαίνει να είσαι παρατηρητής ή φορέας, να γνωρίσουν με μια λέξη το τι σημαίνει πρακτική.¹²

---

12. Η θεωρία της πρακτικής που προτείνει ο P. Bourdieu ξεπερνά τις τεχνητές διχοτομήσεις της κοινωνιολογίας. Βλ. κυρίως P. Bourdieu, *Esquisse d'une theorie de la pratique, précédé de trois études d'ethnologie, Kabyle*, Droz, 1972, P. Bourdieu, *Le Sens...*, ό.π. Όλα τείνουν να πείσουν ότι σήμερα ακόμη δεν μπορεί η βιωμένη εμπειρία να μεταδώσει αμέσως όλα τα νοήματα που περιλαμβάνει χωρίς μια επιστροφή μέσω της αντικειμενοποίησης, όπως και η αντικειμενοποίηση δεν μπορεί να μη λάβει υπόψη της την υποκειμενικότητα της καθημερινής εμπειρίας.